

VI. Hadis İhtisas Toplantısı: 'Hadis Tenkidi ve Sorunları,' 01-02 Kasım 2024 TRABZON

Uzun bir zaman aralığından sonra Hadis İhtisas Toplantısı 1-2 Kasım 2024 tarihlerinde Trabzon Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleştirildi. En son 2016 yılında Yozgat'ta "Türkiye'de Hadis Algısı Çalıştayı" başlığı ile 11-13 Kasım 2016 tarihinde icra edilen ihtisas toplantısından sonra ülkedeki hadis akademisyenlerini buluşturan bir organizasyon gerçekleştirilmemişti. Nihayet, kendisi de bir hadisçi olan Trabzon Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Emin Aşıkutlu'nun ev sahipliğini üstlenmesiyle sekiz yıl aradan sonra yeni bir toplantı icra edildi. "Hadis Tenkidi ve Sorunları" üst başlıklı bu toplantı, hem alanında uzman birçok akademisyenin ilmi tartışmalarına ortam sağlaması hem de hadis sahasında çalışma yapan lisansüstü öğrencilerini ve alan hocalarını bir araya getirerek tanışmalarına vesile olması sebebiyle hayli verimli geçti. Toplantıya ülkenin her tarafından akademisyen ve lisansüstü öğrencileri katılım sağladı. Programdan duyulan memnuniyet katılımcılar tarafından her fırsatta ifade edildi. Bu vesileyle biz de programın hazırlanması ve icrasında emeği geçen herkese teşekkür ederiz.

Toplantı; protokol konuşmaları, açılış konuşması, üç ayrı ilmi oturum, oturum müzakereleri ve değerlendirme oturumu olmak üzere iki günde icra edildi. Program sonunda ise Trabzon Ayasofya Camii gezisi düzenlendi. Prof. Dr. Mehmet Görmez açılış konuşmasını, Doç. Dr. Muhammed Enes Topgül "İsnad Tenkidi: Tarihi Serüven ve Sorunlar" başlıklı ilk oturumun sunumunu, Doç. Dr. Mehmet Ali Çalgan "Metin Tenkidi: Sorunlar ve Araştırma Alanları" başlıklı ikinci oturumun sunumunu, Prof. Dr. Ömer Özpınar ise "Kaynak Tenkidi: Oluşum ve Sorunlar" başlıklı üçüncü oturumun sunumunu gerçekleştirdi. Birinci oturumun başkanlığını Prof. Dr. Selçuk Coşkun, müzakerelerini Dr. Fatma Yıldız, Prof. Dr. Muhittin Düzenli, Prof. Dr. Abdullah Karahan ve Prof. Dr. Mehmet Eren; İkinci oturumun başkanlığını Prof. Dr. Bünyamin Erul, müzakerelerini Doç. Dr. Rahile Kızılkaya Yılmaz, Prof. Dr. Salih Kesgin, Prof. Dr. İshak Emin Aktepe ve Prof. Dr. Yavuz Köktaş; Üçüncü oturumun başkanlığını Prof. Dr. Yavuz Ünal, müzakerelerini Dr. Mehmet Apaydın, Doç.

Dr. Emine Demil, Prof. Dr. Enbiya Yıldırım ve Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar yaptı. Değerlendirme ve kapanış oturumu ise Prof. Dr. Emin Aşıkutlu başkanlığında, Prof. Dr. Bekir Kuzudişli, Prof. Dr. Cemal Ağırman, Prof. Dr. Mehmet Özşenel, Prof. Dr. Talat Sakallı ve Prof. Dr. Mehmet Görmez'in konuşmaları ile gerçekleştirildi. İlmî toplantılardan sonra Doç. Dr. Ali Gül rehberliğinde Trabzon Ayasofya Camii gezisi düzenlendi ve 2 Kasım Cumartesi akşamı program sona erdi.

İstiklal marşı, Kur'ân tilaveti ve protokol konuşmaları ile başlayan program, Prof. Dr. Mehmet Görmez'in "Hadis Âlimleri/Akademisyenleri Bugüne Ne Söyler?" başlıklı açılış konuşması ile devam etti. Görmez konuşmasına, İsrail tarafından katledilen Gazze halkı konusunda gösterilmesi gereken duyarlılığa değinerek başladı. Devamında da konu başlığı ile uyumlu olarak hadis akademisyenlerine düşen sorumluluklara değindi. Görmez konuşması boyunca geçmişten alınan birikimin güncel sorunlara çözüm üretecek şekilde sunulması gerektiğini vurguladı. Güncelden maksadının ise modernite değil sünnetullah gereği meydana gelen gelişmeler olduğunu belirtti. Bu bağlamda özellikle kadın akademisyenlere, kadınlar ile ilgili konu/rivâyetlerin anlaşılması/anlatılmasında önemli görev düştüğüne değinen Görmez, sünnet ile alakalı çalışmaların ifrat/tefritten uzak bir şekilde yürütülmesi gerektiğini; ne Hz. Peygamber'e karşı saygısızlıkta bulunma ne de rivâyet uğruna risâleti feda etme gibi aşırılıklara düşülmemesi gerektiğine dikkat çekti. Türkiye'deki hadis ile alakalı çalışmaların hem sayı hem de nitelik olarak iyi bir yere geldiğini belirten Görmez, bu müktesebatın tercümeler yoluyla İslâm dünyasına kazandırılma zorunluluğundan bahsetti. Ayrıca yapılan çalışmaların dini ve beşeri diğer uzmanlık alanları ile irtibat halinde olması, toplum içerisindeki sorunlara çözüm üretmesi, sosyal medya ve cami aracılığıyla topluma mal edilmesi gerektiği de Görmez'in değindiği konular arasındadır. Görmez son olarak İlahiyat Fakültelerindeki hadis eğitiminin de gözden geçirilmesi zorunluluğuna ve anlamaya yönelik eğitimlerin arttırılması gerektiğine dikkat çekerek konuşmasını sonlandırdı.

İlmî oturumların ilki Doç. Dr. Muhammed Enes Topgül'ün sunumu ile başladı. Topgül konuşmasında rivâyet tenkit tarzının geçirdiği dönüşümler, bundan kaynaklı meydana gelen problemler, yapılması gerekenler ve bunun önündeki engeller üzerinde durarak hadis tenkit metodunun zamansal değişimi ve erken dönem münekkidlerin hadis tenkit yöntemi üzerine yoğunlaştı. Bu bağlamda münekkid değerlendirmeleri ve bazı kitapların otorite kazanması, fıkıh mezheplerinin teşekkülü, kurumsal eğitim-öğretim faaliyetleri ve mantık ilminin İslâmî ilimlerde kabul görmesi gibi bazı sebeplerden ötürü rivâyet tenkit tarzının tarihsel süreçte değişim yaşadığı ve bu değişimin kaynaklar üzerinden takip edilmesinin mümkün olduğunu vurguladı. Topgül, rivâyet tenkit yöntemini 2.-3./8.-9. asırlar 'erken dönem', 4.-5./10.-11. asırlar 'geçiş dönemi', 6./12. asır ve sonrası ise 'müteahhir dönem' olmak üzere üç ayrı döneme

ayırarak ele aldı ve her dönemin tenkit usulünün diğerlerinden farklılık arz ettiğini belirtti. Topgöl, erken dönemde isnad tenkidi ve metin tenkidi şeklinde iki ayrı tenkit tarzının bulunmadığını, münekkidlerin ‘muâraza’ yöntemiyle inceleme altına aldığı hadis kümelerinden hareketle hem metin hem de metni nakleden râvî hakkında hüküm verdiklerini ifade etti. Bütün bir rivâyet birikimini elde eden az sayıdaki bu erken dönem münekkidleri (Topgöl, bu sayının 20’yi geçemeyeceğini söylüyor) bir râvî veya rivâyet hakkında hüküm belirtirken zihni arka planda yer alan binlerce rivâyetten yararlanmaktadır. Râvînin hem adâletinin hem de zabtının belirlenmesinde naklettiği rivâyetlerin etkili olduğunu bu bakımdan denetlenmeye açık bir değerlendirmeye tabi tutulduklarını belirten Topgöl, Yahyâ b. Ma‘în (v. 233/848) hakkında Ali b. el-Medîni’nin (v. 234/848-49) “Âdem peygamberden beri İbn Ma‘în kadar çok hadis yazan birini bilmiyorum” dediğine değinerek “İbn Ma‘în bu birikimini hadis kitabı yazarak kullanmadığına göre hakkında hüküm belirttiği râvîlerin tamamını bu rivâyet müktebâtından hareketle değerlendirdi” yorumunu yaptı. Özetle Topgöl’e göre erken dönemde münekkidler bir râvî hakkında yargıya varırken onun naklettiği rivâyetleri göz önünde bulundurmakta ve rivâyetlerindeki hata oranına göre râvî hakkında bir hüküm vermekteydiler.

Topgöl, ‘Geçiş dönemi’ ve ‘Müteahhir dönem’ rivâyet tenkit yönteminin ise erken dönemden farklılık arz ettiğini belirtmektedir. Geçiş döneminde ‘hadisçilik ve münekkidlik yönü ağır basan âlimler’ az sayıdaki erken dönem münekkidlerinin otorite kazanan değerlendirmeleri ve değerlendirmeye tabi olan râvînin rivâyetlerinden hareketle, ‘çoğunlukla râvî hakkında’ bir hükme varmaktaydılar. ‘Çoğunlukla râvî hakkında hüküm’ vurgusu müteahhir dönemden farkını belirtmek amacıyla dile getirilmiştir. Çünkü Topgöl geçiş döneminde çoğunlukla râvî hakkında, müteahhir dönemde ise çoğunlukla rivâyet hakkında hüküm verildiğini söylemektedir. ‘Münekkidlik yönü ağır basan âlimler’ vurgusu ise geçiş dönemi bilginlerini tam bir muhaddis tipolojisine sokmanın zorluğundan kaynaklı olduğunu ifade etmektedir, Müteahhir dönem âlimleri ise erken dönem münekkidlerinin râvî hakkındaki değerlendirmelerinden hareketle metnin sıhhati noktasında bir yargıya varmaktadır. Topgöl’e göre müteahhir dönemde artık râvînin naklettiği rivâyetler değil ilk dönem münekkidlerinin râvî hakkındaki kanaatleri malzeme niteliği taşıyordu. Bu dönemde râvî hakkında münekkidlerin verdiği hükümler sıralanmakta bu hükümlerden biri (cerh hükümlerini önceleyen bir teori ile) tercih edilmekte ve metin hakkında bir yargıya varılmaktadır. ‘Bu râvî zayıftır öyleyse hadis zayıftır’ tarzında değerlendirmeler bu dönemin özeti niteliğinde cümlelerdendir. Topgöl; ‘Bu sözü İbn Ma‘în’e söylemeniz anlamaz sizi’ diyerek hadis tenkidindeki dönüşüme dikkat çekmiş, son dönem muhakkikleri ve günümüz akademik çalışmalarının bu yöntemle hareket ettiğini vurgulamıştır.

Müzakere oturumunda, Dr. Fatma Yıldız, Topgül'ün sunumunu A'zâmi'nin (v. 2017) *Menhecü'n-nakd* adlı kitabındaki açıklamaları ile kıyaslayarak râvînin zabtının rivâyetlerden hareketle tespit edildiğinin bilinen bir husus olduğunu ama adâletin tespitinde benzer bir yöntemin işletilip işletilemeyeceği konusunda şüphe bulunduğunu ifade etti. Yıldız ayrıca 'erken dönem' olarak isimlendirilen 200 yıllık bir sürecin tek tip olarak değerlendirilmesinin problemleri olduğunu 2. asır ile 3. asır arasında rivâyet yükü bakımından önemli farklar bulunduğunu belirtti ve 'Dijital beşeri bilimler kullanılarak erken dönem tenkit tarzına benzer bir yöntem işletilebilir mi?' şeklinde bir soru ile müzakeresini sonlandırdı.

Prof. Dr. Muhittin Düzenli, son dönem muhakkik ve araştırmacılarının hadis hakkındaki hükümlerinin mütekaddim dönem ile mukayeseli bir şekilde incelenmesi gerektiğini belirtti ve Topgül'ün değindiği 'rivâyetten hareketle râvî değerlendirilmesi' yönteminin aslında metin tenkidinin de ilk dönemlerden itibaren işletildiğini gösterdiğini ifade etti. Düzenli, 'Bir râvîyi rivâyetlerinden hareketle sıfırdan değerlendirmeye tabi tutmak ne kadar mümkün, buna uygun veri elimizde mevcut mu?' şeklinde bir soru ile yöntemin günümüzde işletilmesinin zorluğuna dikkat çekti.

Prof. Dr. Abdullah Karahan, Topgül'ün sunumunda ciddi boşluklar bulunduğunu belirterek birkaç noktada kendisini eleştirdi. Karahan, zabtın muâraza ile tespit edildiği konusunda problem bulunmadığını ama adâlet için benzer şeyi söylemenin mümkün olmadığını belirtti ve 'metâini aşere'den örnek vererek buradaki birçok hususun rivâyet değil birebir intibalarla tespit edildiğini söyledi. Râvînin mürüvvet sahibi olması gerektiğinden bahisle "Râvî namazına dikkat etmemiş kendisinden hadis alınmamış..." diyerek bütün tenkit sisteminin muârazaya tahsis edilmesinin doğru olmadığını dikkat çekti. Karahan ayrıca Topgül'ün 'erken dönem münekkîd sayısı 20'yi geçmez' söylemini de eleştirerek Zehebî (v. 748/1348) ve Sehâvî'nin (v. 902/1497) münekkîdleri listelediği çalışmalarında sayının bundan çok daha fazla olduğunu belirtti.

Prof. Dr. Mehmet Eren, Topgül'ün "Erken dönemde sened tenkidi ve metin tenkidi tarzında iki ayrı tenkit tarzı yoktu genel olarak hadis tenkidi vardı" içerikli sözüne karşılık olarak mütekaddim dönemde de isnad tenkidi, metin tenkidi veya hadis tenkidi şeklinde ayrımların gözetildiğini ve bunların oturmuş istilahlar olduğunu dolayısıyla bu kullanımların herhangi bir sakıncasının bulunmadığını belirtti. O da Yıldız ve Düzenli tarafından dile getirilen "Erken dönem tenkit yönteminin uygulanması mümkün mü?" sorusuyla günümüzde böyle bir yöntemin işletilmesinin imkânı konusundaki şüphelerini dile getirdi.

Görüldüğü üzere müzakereciler Topgül'ün sunumuna bazı noktalarda benzer eleştiriler yönlendirmişlerdir. Erken dönem tenkit metodunun uygulanma imkânı ve râvînin adâletinin de naklettiği rivâyetlerden hareketle tespit

edildiği iddiasına yönelik şüpheler müzakereciler tarafından dile getirilen ortak konular arasındadır. Nitekim oturum sonunda dinleyicilere de söz hakkı verildiğinde benzer eleştirilerin yöneltildiği görüldü. Aslında Topgül cerhta'dil hükümlerinin nasıl oluştuğu konusunu Rivâyetten Râviye isimli kitabında örnekleriyle detaylı olarak sunmaktadır. Orada teşeyyu' ile itham edilen bir grup râvinin aslında naklettikleri hadislerden hareketle bu ithama maruz kaldıklarını tespit etmektedir. Topgül, kendi sunumunu A'zâmî'nin *Menhecü'n-nakd*ı ile kıyaslayan Fatma Yıldız'a da "A'zâmî'nin öyle bir gündemi yoktu." şeklinde cevaplayarak aslında A'zâmî'nin konuya kısaca değindiğini dolayısıyla kendisinin ele aldığı ayrıntılara girmediğini söylemiştir. Bu bakımdan rivâyetten hareketle râvinin değerlendirildiği konusunu ilgili kitaba havale ederek diğer ortak tenkide odaklanmak istiyoruz. Fatma Yıldız, Muhittin Düzenli ve Mehmet Eren tarafından yöneltilen ortak soru/eleştirilerden biri de 'Erken dönem tenkit yöntemini günümüzde uygulamak mümkün mü? Günümüze buna elverişli sayıda rivâyet ulaştı mı?' sorusudur. Topgül bu soruya; 'Çok zahmetli bir iş ama uygulanması mümkün' cevabını vererek günümüzde de bu yöntemin işletilmesinin imkân dâhilinde olduğunu ifade etmiştir. Bazı râvî ve rivâyet gruplarında bu yöntemin uygulanması mümkün olsa da bütün râvîlerin değerlendirilmesine elverişli sayıda rivâyete sahip olup olmadığımız sorusunun daha ayrıntılı açıklanmaya muhtaç olduğu kanaatindeyiz. Yahyâ b. Ma'în'in bir râvîyi değerlendirirken yararlandığı binlerce rivâyetin günümüze ulaşmış olup olmadığı konusu da net değildir.

İkinci oturum sunumunu "Metin Tenkidi: Sorunlar ve Araştırma Alanları" başlığıyla Doç. Dr. Mehmet Ali Çalgan yaptı. Çalgan, metin tenkidi konusunun hadis ilminin temel konularından olduğunu ve ülkemizde metin tenkidi ile alakalı 340 çalışma kaleme alındığını ifade ederek söze başladı. 'Metin tenkidi' kavramının metindeki (idrâc, ziyâde, kelime hataları vb.) yapısal problemlere, 'Muhteva tenkidi'nin ise doğrudan mana nekâretine yönelik olduğunu söyleyen sunucu kendi kullanımının da buna uygun olacağını ifade etti. Çalgan, konusunu 'Geçmiş muhaddislerin metin tenkidi çabalarının tespiti' ve "Günümüzde yapılacak metin tenkitlerinin yöntemi" olmak üzere iki ayrı başlıkta sunacağını belirttiikten sonra İmam Şâfiî (v. 204/820), İbn Ebî Hâtim (v. 327/938), İbn Hibbân (v. 354/965) ve Ebû Nu'aym el-İsfahânî'nin (v. 430/1038) muhteva tenkidinin işletildiğine delalet eden açıklamalarını nakletti. Çalgan *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?* isimli kitabında kırk ayrı muhaddisten 150 farklı örnekle muhaddislerin muhteva tenkidi yaptıklarını tespit ettiğini söyleyip geçmişte bu tenkit yönteminin muhaddisler tarafından işletildiğini vurguladı. Çalgan, günümüzde bu konuda yapılan çalışmalardan bahsettikten sonra erken dönem hadis tenkit sisteminin muhteva merkezli bir sistem olduğunu ve muhaddisin önce muhteva tenkidi yaptığını buradan hareketle hem râvî hem de rivâyet hakkında hüküm verdiğini ifade etti. O, Müs-

lim'in (v. 261/875) *Kitâbü't-Temyîz*'inde râvîlerin cerh-ta'dîl notlarından hareketle herhangi bir hadisin tenkit edilmediğini, tüm hadislerin muâraza ve ihtiyaca göre muhteva tenkidine göre değerlendirildiğini, en güvenilir râvîlerin rivâyetlerinin dahi tenkide tabi tutulduğunu söyleyerek metin merkezli bir tenkit sisteminin olduğunu belirtti. Çalgan, erken dönem hadis tenkidinde kullanılan 'münker', 'mevzû' gibi muhtasar lafızların aslında metin tenkidine delalet ettiğini ama bunun açıkça ifade edilmediğini bazı isimlere atıfla tespit etmeye çalıştı. Ayrıca birçok kaynakta yer alan 'Senedin sıhhati metnin sıhhatini gerektirmez.' yargısının da sened tenkidinin yetersizliğine ve muhteva tenkidinin kabulüne delalet ettiğine dikkat çekti. Çalgan, günümüzde yapılacak metin tenkitlerinde; hadislerin doğru anlaşılması, râvî tasarruflarının belirlenmesi, metin tenkidinin sınırlılıklarının farkında olunması ve öncüllerin doğru tespit edilmesinin önemli olduğunu söyleyerek izlenmesi gereken yöntem hakkında açıklamalarda bulundu. Mezkûr maddeler hakkında ülkemizde yapılan çalışmalardan bahseden tebliğ sahibi bunların dağılım oranlarını da tablolar üzerinden gösterdi. Konuşmasının sonunda ise konu ile ilgili literatür taramasının yeterli düzeyde olmadığını ve yurtdışında yapılan çalışmaların bulgularının istenen seviyede tartışma konusu yapılmadığını belirterek alandaki eksikliklere dikkat çekti ve sözü müzakerecilere bıraktı.

Doç. Dr. Rahile Kızılkaya Yılmaz, Çalgan'ın muhteva tenkidi ile alakalı konuları kesin bilgilermiş gibi aktarması ve bütün bir hadis tenkit sistemini muhteva tenkidine hasretmesini eleştirdi. Yılmaz, hadis tenkit sisteminin merkezine muhteva tenkidinin konulmasının isnad ve ricâl tenkidini arka planda bıraktığını ve tahfif ettiğini belirtti. Konu ile ilgili diğer akademik çalışmalarda yer alan muhteva tenkidi örneklerinin oran olarak Çalgan'ın çalışmalarında birkaç kat artış gösterdiğine değinen Yılmaz, Müslim'in *Kitâbü't-Temyîz*'inde yer alan yirmi beş örneğin tamamının muhteva tenkidine örnek gösterilmesini eleştirdi. Yılmaz ayrıca Çalgan'ın çalışmalarında kavram kargaşasının bulunduğunu belirterek istilahlara bilinen anlamlarından farklı kullanıldığını ifade etti. 'Muhteva tenkidi' ve 'metin tenkidi' kavramlarının da birbirinin yerine kullanıldığı ve hangisinden neyin kastedildiğinin net olmadığını söyleyen Yılmaz, bu kavramların tanımlarının yapılması ve yerinde kullanılması gerektiğine dikkat çekti.

Prof. Dr. Salih Kesgin müzakeresinde iki ana soru üzerinde duracağını belirterek söze başladı. Soruların birincisi; 'Klasik dönem hadis âlimlerinin metin tenkidi yapıp yapmadığına ilişkin değerlendirmeler bu kavramların hadis araştırmalarında tedavüle girdiği tarih dikkate alınarak nereye konulacağı?', ikincisi ise; 'Hadis rivâyetinin sıhhatine ilişkin verilecek kararın esasen bir anlama ve yorumlama çabası olması hasebiyle anlayanın şahsi birikiminden bağımsız bir metin tenkidinin ne ölçüde hayata geçirileceği ve modern dönemde kastedilen şekliyle metin tenkidini klasik kaynaklarımızda aramanın anakronik bir

yaklaşım olup olmadığı?’ şeklindedir. Kesgin, ‘metin tenkidi’ kavramının modern dönemde hadis araştırmalarına dâhil olduğunu ve ‘metin tenkidi yapıldı’ savunusunun aslında oryantalistlerin ‘metin tenkidi yapılmadı’ iddiasının kabulünden hareketle söylendiğine değinerek bunu klasik kaynaklarda aramanın anakronik bir yaklaşım olduğunu ifade etti. Modern dönemde hadis tenkidinde rahat/keyfi bir alan oluşturan metin tenkidini klasik kaynaklarda aramanın doğru bir yaklaşım olmadığını belirten Kesgin, hadis tenkidinde sened-metin bütünlüğü bulunduğunu ve bunların göz ardı edilmemesi gerektiğini söyledi.

Prof. Dr. İshak Emin Aktepe, münekkidlerin hadis tenkidinin bütün ilkelere ortaya koyduğunu/koyması gerektiğini belirterek kaynaklarımızda isnad tenkidinin yapıldığı ile alakalı sayısız veri bulunduğunu ama metin tenkidinin yapıp yapılmadığının hep tartışma konusu olduğunu bu durumunun ‘ya hadisçilerin metin tenkidi yapmadıkları ya da yaptıkları bir şeyi ispat edemedikleri’ gibi bir sonuca götürdüğüne dikkat çekti. İsnad tenkidi için yazılan yüzlerce ciltlik külliyâtın metin tenkidi için yazılmadığına değinen Aktepe, metin tenkidinin yapıldığı konusunun hep ispata muhtaç bir iddia olarak kaldığını belirtti. Aktepe, Çalgan’ın ‘40 âlimden 150 örnek verdim’ sözüne karşılık olarak ‘muhaddisler metin tenkidi yapsalardı bunu ispat etmek için tekellüfe girmeye gerek olmazdı’ değerlendirmesini yapıp metin tenkidi yapıldığının zorlama bir şekilde tespit edilmeye çalışıldığını ifade etti. Sonuç aşamasında; ‘sistemik olmayan, metodolojisi bulunmayan, zorunlu olmayan, herkesçe yapılmayan ve literatürü olamayan bir metin tenkidinden bahsediyoruz.’ diyerek müzakeresini sonlandırmıştır.

Prof. Dr. Yavuz Köktaş, Salih Kesgin ile benzer kanaatte olduğunu belirterek ‘metin tenkidi’ kavramının oryantalistler ile birlikte gündemimize girdiğini ve metin tenkidinin yapıp yapılmadığı tartışmasının yanlış bir başlangıç olduğunu çünkü kavram ve tartışmanın bize ait olmadığını ifade etti. Metin tenkidi ve bununla ilgili kavramların tanımlanması gerektiğine değinen Köktaş, muhaddislerin akli ileri derecede önceleyen Mu‘tezile mezhebinden dolayı metin tenkidi konusunda ihtiyatlı davranmış olabileceğini söyleyerek konuşmasını sonlandırdı.

Çalgan, müzakerecilerle cevaben; kendisinin Müslim b. Haccâc’ın *Kitâbü’t-Temyiz*’inin tamamının muhteva tenkidi örneği olduğunu söylemediğini ama tamamında muâraza ile râvi tenkidi yapıldığını, kitabın içerisinde muhteva tenkidi örneklerinin de bulunduğunu belirttiğini söyledi. Ayrıca kullandığı ıstılahların câri ıstılahlar olduğunu kendisinin yeni anlam yüklediği herhangi bir ıstılah bulunmadığını da Yılmaz’a hitaben ifade etti. Köktaş ve Kesgin’in metin tenkidi kavramının yeni bir kavram olması hasebiyle bize ait olmadığı eleştirilerine karşılık ise kaynaklarımızda ‘senedin sıhhati metnin sıhhatini gerektirmez’ içerikli bir ilke bulunduğunu dolayısıyla muhaddislerin gündeminde metin tenkidinin yer aldığını söyledi. Son olarak kendisinin muhteva tenkidinin

muhaddisler tarafından işletildiğini tespit etmeye çalıştığını bu durumun sened tenkidini önemsiz gördüğü veya arka plana attığı anlamına gelmediğini belirterek konuşmasını sonlandırdı.

Bize göre Çalgan'ın gerek mezkûr kitabında gerekse toplantıdaki sunumunda iki önemli problem bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; 'muhteva tenkidi' ile 'metin tenkidi' kavramlarının sınırlarının belirli bir şekilde ayrıştırılmamasıdır. Çalgan'ın kitapta muhteva tenkidi kapsamında zikrettiği örneklerin büyük çoğunluğu aslında metin tenkidi örnekleri olup metnin yapısal problemleri ile alakalıdır. Yazar muâraza yolu ile râvîlerin tenkit edilmesi konusunu muhteva tenkidi örneği gibi sunsa da aslında bunlar muhteva tenkidi değil metin tenkidi örnekleridir. Muhteva tenkidi yüzeysel olarak bir hadis metnine bakıp 'bunu Hz. Peygamber söylememiştir çünkü Kur'ân/tarih/akıl/icmâ vb. ilkelere aykırıdır.' şeklinde tanımlanacaksa yazarın mezkûr kitabında verdiği örneklerin büyük çoğunluğu bu kapsama girmemektedir. Tespit ettiğimiz diğer önemli problem ise muhteva tenkidinin bütün bir hadis tenkit sistemi içerisindeki yerinin netleştirilmemiş olmasıdır. Hadis tenkidinin mahiyeti açıklandıktan sonra muhteva tenkidi bu tenkit faaliyetinin içerisine konumlandırılırdı daha sağlıklı netice ve çıkarımlar elde edilebilirdi. Aksi halde Çalgan'ın ilgili kitabı ve toplantı sunumunda, sanki tamamıyla muhteva tenkidi öncelikli bir hadis tenkidinin mevcut olduğu gibi bir algı oluşmaktadır.

"Kaynak Tenkidi: Oluşum ve Sorunlar" başlıklı üçüncü oturumun sunumunu Prof. Dr. Ömer Özpinar yaptı. Özpinar, 'kaynak' ve 'tenkit' kelimelerinin sözlük anlamları hakkında bilgi verip 'kaynak tenkidi' terkiplerinden ne anlaşılması gerektiği hakkında açıklamada bulundu. Bu kavramın bizim kaynaklarımızda yer almadığını ve daha çok 18. yüzyılda *İncil* tenkidinde kullanıldığına dikkat çekti. Özpinar, hadis ilminde kaynak tenkidi ile alakalı sayılabilecek ıstılahlar olmakla birlikte bunun sınırlarının netleştirilmediğini ve doğrudan ıstılah olarak 'Hadiste kaynak tenkidi' diye bir kavramın bulunmadığını bu bakımdan hadis ilmi için yeni bir terkip olduğunu ifade etti. Sunucu daha sonra sahâbe, tabiîn ve sonraki asırlarda kaynak tenkidi sayılabilecek örnek ve uygulamalardan bahsetti. Sahâbenin hadis kaynağını teyit etmek amacıyla yaptığı bazı uygulamalar, hadislerin tedvin faaliyeti ve hadis kitaplarının birçok rivâyetten süzülerek tasnife tabi tutulması Özpinar'ın değindiği kaynak tenkidi örnekleridir. Özpinar, 'Hadis kaynaklarının tenkidi' terkiplerinin özel olarak kullanıldığında üç aşamalı bir eylemi ifade ettiğini belirterek bunların; eserin orijinalliğinin belirlenmesi, nüshalar arasında en doğru olanının tespit edilmesi ve bunlar hakkındaki sıhhat değerlendirmeleri olduğunu açıkladı. Hadis edebiyatında kaynak tenkidi örneği sayılabilecek birçok çalışmanın bulunduğunu belirten sunucu Dârekutnî'nin (v. 385/995), Buhârî'nin (v. 256/870) *es-Sahîh*'ine yönelik çalışmalarını buna örnek olarak zikretti. Son dö-

nemde yapılan tahkik, tahrir ve nüsha çalışmalarının da kaynak tenkidi örnekleri olduğunu belirten Özpınar konuşmasını sonlandırarak sözü müzakerecilerle bıraktı.

Dr. Mehmet Apaydın, ‘Kaynak’, ‘Tenkit’, ‘Kaynak Tenkidi’ gibi kavramların açıklandığı ama ‘Hadiste kaynak tenkidi’ ile neyin kastedildiğinin açıklığa kavuşturulmadığını belirterek ‘Bu kavram ile rivâyetin tenkidi mi, yoksa rivâyetin geçtiği eserin tenkidi mi kastediliyor?’ sorusuyla bunun net olmadığını ifade etti. Özpınar’ın kaynak tenkidine örnek olarak zikrettiği hususların büyük çoğunluğunun isnad/metin tenkidi olduğu geriye kalan diğer bir kısmının ise eser tenkidi kapsamına girdiğine değinen Apaydın, sahâbenin hadislerin doğruluğunu tespit çabalarının bu kapsama dâhil edilmesini eleştirdi. Bu açıdan sunucunun kaynak tenkidinden neyi kastettiğini açıklaması gerektiğine dikkat çekti.

Doç. Dr. Emine Demil, Özpınar’ın sunumu ile paralel olarak kaynak tenkidinin ilk örnekleri ve bunu gerekli kılan etmenlerden bahsettikten sonra o da ‘hadiste kaynak tenkidi’ kavramı ile ne kastedildiğinin açıklanması gerektiğine vurgu yaptı. Demil, aslında kaynak tenkidinin hadis kitaplarının teşekkül etmesinden sonraki dönemi ilgilendirdiğini, râvî veya rivâyet tenkidi değil nüshaların tenkidi olarak anlaşılması gerektiğini söyledi.

Prof. Dr. Enbiya Yıldırım müzakere konuşmasının büyük çoğunluğunda hadis sahasında çalışma yapan araştırmacıların odaklanması gereken daha önemli sorunların bulunduğu ve onlara odaklanılması gerektiğinden bahsetti. Yıldırım, toplumda hadis ile ilgili konularda revaç bulan problemlere değinerek halka yönelik faaliyetlere yönelmenin zorunluluğuna dikkat çekti. Özpınar’ın tebliğine karşılık olarak ise daha tikel bir konunun belirlenip çözüme kavuşturmasının daha iyi neticeler vereceğini ifade etti. Konuşmasının devamında ise tebliğ metninde yer alan bazı ibareleri gündeme getirerek bunlardan bir kısmını eleştirdi.

Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar, sunucu ve müzakerecilerin ‘kaynak tenkidi’ kavramının yeni bir kavram olduğu ve bize ait olmadığına yönelik bazı açıklamalarına karşılık olarak; bunun problem edilmesinin herhangi bir faydası bulunmadığını ve günümüzde evrensel bir nitelik arz etmesi gereken ilmi konu/kavramların tekelleştirilmesinin doğru bir yaklaşım olmadığını belirtti. Ayrıca günümüz şartlarının geçmiş zamanlardan farklılık arz ettiği dolayısıyla hadis ilminin bu şartlara uygun yürütülmesi gerektiğine dikkat çekti. Özafşar, konuşmasının sonunda kaynak tenkidinin; edisyon kritik, içerik kritiği, sistematik kritik, tarihsel kritik ve sanatsal kritik olmak üzere beş açıdan yapılabileceğini ifade etti.

Görüldüğü üzere kullanılan kavram ve istilahlardan ne kastedildiği yönünden Mehmet Ali Çalgan’a yöneltilen eleştirilerin benzeri Ömer Özpınar’a da yöneltildi. Râvî ve rivâyete yönelik sıhhat çalışmaları veya tenkitlerin kaynak

tenkidi kapsamında sunulması sunucuya yöneltilen eleştirilerdendir. Bu durum çalışmalarda kavram tanımı yapılıp çalışmanın buna uygun olarak yürütülmesinin ne kadar elzem bir gereklilik olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmaların temeli mesabesindeki ıstihlaldan ne kastedildiği açıkça ortaya konmadan muhatapı ikna edici bir tez ortaya koymak mümkün olmamaktadır.

“Değerlendirme ve kapanış” oturumunun ilk konuşmacısı Prof. Dr. Talat Sakallı’da sunumlarda terminoloji konusunun çok fazla gündeme geldiğini ve konuşmaların bunun üzerine yoğunlaştığını söyleyip ilgili konuda daha titiz davranılması gerektiğine dikkat çekti. Sakallı değerlendirmesinde her ıstihalın sınırlarının doğru belirlenmesi ve buna uygun kullanılmasının zaruretini vurguladı. Prof. Dr. Bekir Kuzudişli, toplantının tertibi ve devamlılığının sağlanması hakkında bazı tavsiyelerde bulunduktan sonra sunum ve çalışmalarda ortaya konan iddiaların ortak bir zeminde buluşması gerektiğine vurgu yaptı. Aksi halde günümüz hadis çalışmaları/derslerine muhatap olan kişilerin zihninde bir kargaşanın oluşacağına ve karşılaşacağı bir problemde neye göre tepki vermesi gerektiğini bilemeyeceğine yol açacağını ifade etti. Kuzudişli, akademik çalışmalarda yola çıkılan ön kabul ve metodolojinin doğru belirlenmesi gerektiğini ve kullanılan kaynakların iç bütünlüğünün göz ardı edilmemesi gerektiğine değindi. Prof. Dr. Cemal Ağırman daha çok ilk iki oturumdaki sunumlara atfen; ‘isnad tenkidi’ ve ‘metin tenkidi’nin birbirini tamamlayan kavramlar olduğunu ama isnad tenkidinin her zaman daha öncelikli ve önemli bir konumda bulunduğunu belirtti. Râvî tenkitlerinin ise başlangıç aşamasında gözleme dayalı olarak yürütüldüğü zamansal olarak rivâyet merkezli bir tenkit sistemine dönüştüğü kanaatinde olduğunu söyledi. Prof. Dr. Mehmet Özşenel, Topgül’ün sunumunda belirttiği; ‘erken dönemde sened ve metin ayrı olacak şekilde bir tenkit sisteminin bulunmadığı genel olarak hadis tenkidi yapıldığı’ görüşüne kendisinin de katıldığını belirtip Çalgan’a hitaben ilk dönem hadis tenkidinin ağırlıklı olarak râvî ve sened üzerinden yapıldığını ama bu durumun hiç muhteva tenkidi yapılmadığı anlamına gelmeyeceğini söyledi. Değerlendirme oturumunun son konuşmacısı Prof. Dr. Mehmet Görmez ise hadis ilminde tarih boyunca kullanılan kavramların doğru tespit edilip ilim sahasına kazandırılması gerektiğine dikkat çekti. Ayrıca üretilen bilgilerin dini hayata yön vermesi gerektiğini söyleyip konuşmasını sonlandırdı. Oturum başkanı Prof. Dr. Emin Aşıkkutlu kapanış sadedinde iki günlük toplantı hakkındaki izlenimlerini aktarıp hadis ihtisas toplantısının önümüzdeki sene Samsun’da icra edileceğinin müjdesini verdi.

Yukarıda tanıtımını yaptığımız ihtisas toplantısı hadis ile ilgili önemli konuların tartışılmasına imkân sağlaması ve alanında uzman birçok akademisyenin aynı ortamda fikir alışverişinde bulunmasına vesile olması açısından son derece önemli bir buluşmaydı. Toplantıda sunum yapan ve sunum müzakeresinde bulunan akademisyen hocalarımız hadis ilminin güncel birçok tartışması hakkında fikir beyan ederek yeni çalışmalar üreten genç araştırmacılara ufuk

açtılar. Toplantının akademik titizlik ve nezaket sınırları içerisinde yürütülmesi de bizlere örnek teşkil edecek mahiyetteydi. İki gün boyunca devam eden toplantı boyunca birçok konu tartışıldı ve salondaki katılımcılara da söz hakkı verildi. Ayrıca 01 Kasım 2024 Cuma akşamı ‘Söz Gençlerde’ isimli bir programla lisansüstü çalışmaları devam eden araştırmacılara konuşma imkânı sunulması da toplantının değerli bir diğer yanıydı. Bu tür toplantıların devamı Türkiye’nin farklı illerinde hadis alanında çalışma yapan araştırmacıların farklı fikirlerden istifade etmesine katkı sağlayacağından önem arz etmektedir. Bu bakımdan bu geleneğin sürdürülmesi temennisiyle yeniden organizasyonda emeği geçen herkese teşekkür ediyoruz.

Kenan BARLAS, Arş. Gör., (kenan.barlas@kilis.edu.tr)

ORCID: 0000-0001-7070-9304

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis, KİLİS